E. van den Berg

Mededelingen uit de verslagen van Dr E.J. van den Berg; Taalambtenaar op Buton 1936-1941.

Geredigeerd door A.A. Cense

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 110 (1954), no: 2, Leiden, 154-184

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

MEDEDELINGEN UIT DE VERSLAGEN VAN DR E. J. VAN DEN BERG

TAALAMBTENAAR OP BUTON 1936—1941¹⁾

Engelbertus Johannes van den Berg werd op 26 Januari 1908 geboren te Kaban Djahe (Sum. Oostk.), waar zijn vader Ds E. J. van den Berg, kenner van de Karo-Batakse taal en cultuur, in dienst van het Nederlandsch Zendelinggenootschap werkzaam was. Op jeugdige leeftijd ging hij naar Nederland. Na voltooiing van zijn academische studie in de Indonesische Letteren aan de Leidse Universiteit promoveerde hij op 3 Juli 1936 op een proefschrift „De val van Sora”²⁾. Kort daarop in het huwelijk getreden met Mejuffrouw A. H. Bertram vertrok hij naar Indonesië ter aanvaarding van de betrekking van taalambtenaar ter beschikking van het Zelfbesturende Landschap Buton. Op Buton kreeg Dr Van den Berg (Oct. 1936) als standplaats Bau-Bau, de kustplaats, waar het zelfbestuur en ook de Europese bestuursambtenaren gevestigd waren. De Sultán van Buton, Laode Hamidi toonde zeer veel belangstelling voor zijn werk; met grote waardering maakt Van den Berg enige maanden later bij het overlijden van deze sympathieke zelfbestuurder daarvan in zijn kwartaalverslag gewag. Als medewerker heeft hij tot medio 1938 gehad de Modji La'owe, daarna heeft hij enige tijd hulp gehad van de heer Abdul Anis, een broeder van de Mantri Besar Sukanaco; in 1940 werd de hulponderwijzer La Madju te zijner beschikking gesteld.

Tot Mei 1941 heeft Van den Berg op Buton gewerkt. Enige maanden later volgde hij Dr A. A. Cense op als taalambtenaar ter beschikking van de gezamenlijke zelfbesturen in Zuid-Celebes. Van den Berg had besloten zich te Makassar vooral op de studie van het Boeginees toe te leggen. In gezelschap van de bejaarde heer Nuruddin Daeng Magassing die jarenlang medewerker van de taalambtenaar te Makassar was geweest maakte hij een tournee in het Boeginese land.

¹⁾ Geredigeerd door Dr A. A. Cense.

²⁾ Uitgeg. in de reeks Verhandelingen van het Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenk., dl. 2 (1939).

De op 8 December 1941 uitgebroken oorlog met Japan en de daarop gevolgde mobilisatie onttrok ook Van den Berg aan zijn werk. Als militiesoldaat in dienst getreden vertrok hij in Februari met de troepen van het K.N.I.L. naar het binnenland. Op 28 Februari 1942 sneuvelde hij bij Tjamba. Na de oorlog werd het stoffelijk overschot op 12 September 1947 op het ereveld bij Makassar bijgezet.

In de weinige jaren van zijn verblijf te Bau-Bau had Van den Berg zich een zeer gedegen kennis van het Wolio, de taal van het kerngebied van het Butonse Sultanaat eigen gemaakt. In zijn omgang met de bevolking bediende hij zich gaarne van deze taal en bij het onderzoek van de vele andere talen in dit Sultanaat kwam hem zijn vaardigheid in het practisch gebruik van het Wolio als intermediair zeer van pas.

Het is bijzonder te betreuren, dat van het vele door Van den Berg bijeen gebrachte taalmateriaal niets is gespaard gebleven. Een gedeelte zijner ethnografische notities is verwerkt in enkele zijner publicaties; over zuiver taalkundige studiën, waaraan Van den Berg het grootste gedeelte van zijn tijd heeft gewijd, is daarin echter slechts weinig te vinden. Een indruk van de op Buton verrichte arbeid kan men verkrijgen uit zijn kwartaalverslagen; het hier gegeven overzicht over de periode 1937—April 1941 berust op te Djakarta bewaard gebleven afschriften daarvan, welke door bemiddeling van Prof. A. J. Bernet Kempers werden verkregen. Bij kennisneming van de gegevens, welke uit de verslagen zijn geput, moet niet vergeten worden, dat deze ambtelijke rapporten uiteraard geen afgeronde beschrijvingen geven, maar incidentele en voorlopige mededelingen bevatten over onderwerpen, waarmee de verslaggever zich in de afgelopen maanden heeft bezig gehouden.

Klankstelsel en spelling van het Wolio.

Aanleiding tot het maken van enige opmerkingen over de fonetiek van het Wolio is een korte uiteenzetting van het voor deze taal gebruikelijke spelsysteem met Arabische karakters.

„Het Wolio wordt geschreven met Arabische karakters, doch volgens andere regels dan die, welke voor het schrijven van Maleisch gelden. Ook voor het Wolio is het Arabische schrift niet bepaald het schrift bij uitnemendheid, maar toch heeft men op aardige wijze middelen weten te vinden, om speciale klanken uit te beelden. Men treft nl. in het Wolio lange klinkers aan, die getrouwelijk in het Arabische schrift

worden aangegeven. Een lange a-klank wordt weergegeven met een alif, een lange i- en een lange e-klank met een jā', een lange o- en een lange oe-klank met een wāw, alle geschreven achter den vocaal-dragenden consonant. De jā' en de wāw worden dan steeds van een sukūn voorzien. Deze schrijfwijze wordt uitsluitend toegepast bij lange klinkers.

Het is de gewoonte bij het schrijven van Wolio, alle vocalen aan te geven, waarbij men voor de e en voor de o aparte klinkerteekeens gebruikt, waarvan hier eenige voorbeelden mogen volgen:

بِ boli = Mal. djangan; بې bebe = eend; بَن bone = zand.

Een andere eigenaardigheid van het Wolio-schrift hangt samen met den typischen klank der beginvocalen. De meest frequente beginklank in het Wolio — als een woord „met een klinker begint” — is niet de hamza. De hamza komt wel voor aan het begin van een woord, doch in verreweg de minste gevallen; zij wordt dan gewoon aangeduid met de alif, voorzien van het benoodigde klinkerteekeens. In de andere gevallen wordt een jā' geschreven met het benoodigde vocaalteekens. Deze schrijfwijze geeft den klank aan, dien ik hierna hoop duidelijk te kunnen maken: Wanneer men het woord *aba* uitspreekt, dan mag er aan het begin geen hamza te hooren zijn. De klinker wordt als het ware aangeblazen, doch met zoo'n geringen luchtstroom, dat er nog geen sprake van een h is. Men kan dezen klank wellicht het gemakkelijkst vormen, door eerst het woord *aba* uit te spreken als *haba*, en dit dan een paar maal te herhalen, waarbij men er echter voor dient te zorgen, dat de h steeds onduidelijker wordt, totdat men haar op het laatst niet meer als h kan beschouwen. Dan is men toe aan de juiste uitspraak van de meest frequente „begin-a” van het Wolio. Met de andere „begin-klinkers” gaat het evenzoo: Het grootste gedeelte van de woorden, die in het Wolio met een of anderen klinker beginnen, wordt uitgesproken op de hierboven beschreven wijze. Welke criteria er gelden voor het al of niet op deze wijze uitspreken van een klinker aan het begin van een woord, is voorshands nog niet duidelijk. Deze quaestie blijft echter den aandacht bezig houden. — Een gevolg van deze uitspraak van woorden, die met een vocaal beginnen, is, dat zij met een glijklank worden verbonden aan het voorafgaande woord, dat steeds op een vocaal eindigt — (het Wolio is geheel vocalisch, kent ook niet de ng aan het einde der woorden!) —, zoodat zij voor het gehoor tot één woord samensmelten. Een klein zinnetje als: *paaia i eo* (= leg het te drogen in de zon) klinkt als één woord: *paaiaieo*. In dit geval dient men er echter op te letten, dat de glijklank j tussen de i en de e *niet duidelijk* hoorbaar is, wil men de goede uitspraak het dichtst benaderen.

Ik stel mij voor, den hierboven besproken klank in het Europeesche schrift niet weer te geven, doch wel de hamza aan te duiden, ook aan het begin van een woord, en wel met het teeken: ^s 3); bijv. ^saloesoe (= fijn), ^sana (= 6).

Verder heeft men in het Wolio nog enkele typische klanken, die niet in het schrift tot uiting komen. Het Wolio kent nl. twee verschillende b's. De meest gebruikte b is anders dan onze b. In welke gevallen de laatste dan wel moet worden gebruikt, is mij nog niet duidelijk: een behoorlijken regel heb ik nog niet kunnen ontdekken. De in het Wolio meest gebruikte b is zeer lastig na te zeggen, en nog moeilijker te beschrijven. Men kan dezen klank wellicht het meest nabijkomen, wanneer men den mond eerst gesloten houdt, dan reeds even den stem doet horen, en dadelijk daarop de lippen vaneen doet gaan, en wel op een wijze, alsof zij op elkaar kleefden. Bij het vormen van dezen klank mag er geen lucht uitgestooten worden; het is zelfs niet onmogelijk, dat er een weinig lucht naar binnen gezogen moet worden, doch zekerheid heb ik hieromtrent nog niet. Brengt men de hand vlak voor den mond, dan voelt men bij het uitspreken van een „Hollandsche” b een lichten luchtdruk, terwijl men bij de Wolio b in ieder geval niets anders voelt, dan den geringen luchtstroom, veroorzaakt door den volgende klinker.

Ook de d wordt hier op verschillende wijzen uitgesproken. Er zijn drie d's. Er is een postdentale, waarbij de tongspits aan den bovenkant der boventanden raakt, en er is een supradentale, waarbij de tongspits eenigszins naar achteren gebogen wordt, welke laatste d weer op twee verschillende wijzen wordt uitgesproken: I° de gewone supradentale d; II° een supradentale d, waarbij men — evenals bij de boven beschreven b — eerst even den stem doet horen, alvorens de d te vormen. Ook bij deze d lijkt het gehemelte met de tong zoo verkleefd te zijn, dat de tong als het ware losgetrokken dient te worden — evenals de lippen bij de vorming van bovenvermelde b —, terwijl ook nu weer geen lucht ontsnapt, ja zelfs misschien lucht wordt ingezogen. Met het proefje van de hand vlak voor den mond krijgt men dezelfde resultaten als bij de Wolio b (zie boven). — Deze laatste d komt het meeste voor.

De Wolio w is naar alle waarschijnlijkheid dezelfde als die in het Morisch, beschreven door Esser, Klank- en Vormleer van het Morisch, I, p. 14: „De Mor. w is een spirant, nl. een bilabiale [v]. Zij gelijkt op

³⁾ In plaats van het in de getypte tekst voorkomende accentteken is hier het teken ^s gekozen. (C.)

de Nederl. *v*, maar verschilt daarvan, doordat de boventanden de onderlip niet raken." Men kan er voor het Wolio nog bijvoegen, dat de Nederl. *v* meer spirant is dan de Wolio *w*, die echter weer op haar beurt meer spirant is dan de Nederl. *w*. Welke spelling nu de voorkeur verdient, is niet gemakkelijk uit te maken. Doch aangezien een Wolioër de voorkeur geeft aan de Nederl. *w* boven de Nederl. *v* om zijn *w* te benaderen, en aangezien voor de weergave van dien klank in het Romeinsche schrift steeds de *w* gebruikt wordt, is het wel practischer, om de spelling *w* aan te houden. Dit heeft bovendien het voordeel, dat men de Wolio *w* in ieder geval niet te scherp uitspreekt, welk gevaar men bij een spelling met *v* zeer gauw loopt.

Het is opmerkelijk, dat de Boetonneezen vaak een gedeelte der woorden inslikken, vooral aan het einde van een zin, en inzonderheid bij het woordje *itoe*. Bijv.: *opea saronā itoe* (= Wat is de naam van dat? = Hoe heet dat?) klinkt in den mond van de rad sprekende Boetonneezen als: *opea saronai*. Zij vormen de *t* wel, maar spreken haar niet geheel uit, terwijl de *oe* heelemaal komt te vervallen. Eigenlijk is dit niet geheel juist: Ze spreken het geheele woord uit, doch zoo onduidelijk gearticuleerd, dat het voor den aangesprokene gevormd schijnt te worden, zooals zoojuist werd beschreven. Ook het vaak aan het einde van een zin voorkomende *intjia itoe* (lett. Mal.: *dia itoe*) wordt op deze wijze afgeknot tot *intjiai*, althans als zoodanig opgevangen door den toegesprokene." (37. I)

Morphologie en syntaxis van het Wolio.

Bij de bewerking van woordstammen, opgenomen in de woordenlijst, wordt steeds nagegaan welke afleidingen mogelijk zijn. „Om een voorbeeld te geven: Er is een stam *darwoe*, die geven beteekent. De verdubbeling van dezen stam heeft afleidingen, waarvan de beteekenis samenhangt met: verdeelen. Van dezen grondvorm heb ik meer dan 50 verschillende afleidingen kunnen opteekenen. Nu kan hierbij worden opgemerkt, dat vrijwel iedere afleiding kan worden uitgebreid met bepaalde praefixen, die of in de beteekenis weinig verandering teweegbrengen en slechts aanduiden, dat de handeling plaats heeft ten opzichte van een meervoudig object, of de handeling door derden laten geschieden op bevel van een (aangesproken) tusschenpersoon, zooals ons: laten geven, laten verdeelen. Het spreekt vanzelf, dat men op deze wijze weldra een groot aantal afleidingen kan verzamelen, doch deze

zijn, wanneer eenmaal hun bestaanbaarheid is vastgesteld, voor het grammaticaal onderzoek niet meer van zoveel belang. Achtervoegsels als *-aka*, dat allerlei nuances in de beteekenis kan aanbrengen, zijn daarom veel interessanter.

Voorbeelden, aan de hand waarvan de beteekenis van de verschillende afleidingen wordt gecontroleerd, berusten vaak op eigen fantasie, doch worden veelvuldig en bij voorkeur uit de litteratuur genomen, die den laatsten tijd in den vorm van prozaverhalen in mijn bezit komt." (38. II)

Een ander verslag spreekt van een „onderzoek naar het voorvoegsel *manga-*, en naar de vraag, in hoeverre dit samenhangt met het meervoud aanduidende woordje *manga*, en naar de functie van de nasaal in dat praefix. Hierbij deden zich merkwaardige regels voor, doch de zaak is nog niet helder genoeg om hierover reeds thans uit te weiden." (40. II)

Met klem pleit Van den Berg de noodzaak van een grondige studie der syntaxis. „Telkens weer valt het me op, dat de syntaxis een onderdeel van de taalstudie vormt, dat vooral voor zoover het de Indonesische talen betreft — ook voor de meer bekende talen — eigenlijk steeds stiefmoederlijk is behandeld, terwijl juist de syntaxis voor het juiste gebruik der taal van zoo groote waarde is. De hoofdoorzaak van dit tekort ligt misschien wel hierin, dat men om een behoorlijk overzicht van de syntaxis te kunnen geven, veel meer met een taal vertrouwd dient te zijn dan voor het beschrijven van den vormleer noodzakelijk is; zoo kan men m.i. de kennis van den zinsbouw niet op afdoende wijze verwerven uit de bestudeering van de litteratuur, en zeker niet uit de geschreven litteratuur, maar dient men vooral te letten op de dagelijkse omgangstaal, vooral met het oog op de stembuiging en de caesuren. Toegevend, dat men met het gebruik van komma's en vraagteekens etc., reeds een heel eind kan komen, en eveneens toegevend, dat er voor het Latijn toch ook een behoorlijke syntaxisleer bestaat, geloof ik toch, dat men voor een goede beschrijving van de syntaxis het materiaal beter met het oor dan met het oog kan zoeken.

Den Wolioschen zin: *opea, oeranganiakea o oewe itoe* zal men in de geschreven litteratuur nooit tegenkomen, omdat in het Arabische schrift geen komma's geschreven worden, en deze vraag „zonder komma" op geheel andere omstandigheden betrekking heeft. Met komma, d.w.z. met een caesuur na *opea* beteekent die vraag: Waaraan ga je dat water toevoegen? Zonder komma beteekent zij: Wat ga je aan dat water toevoegen? In plaats van dien eersten zin zal men in de geschreven litteratuur meestal de volgende vraag aantreffen: *opea*

oeranganiaka o oewe itoe; deze zegswijze wordt ook in de omgangstaal het meeste gebruikt, omdat een caesuur toch altijd storend werkt, en dus liever vermeden wordt. Maar dat wil niet zeggen, dat die eerste zin niet goed Wolio zou zijn, en evenmin, dat men die niet zou hooren in de omgangstaal!" (41. I)

Syntactische bijzonderheden worden aan enkele zinnen gedemonstreerd. „Zoo werden met gebruik van den vorm *bebeaka* (= slaan met) zeer vele vragen in het Hollandsch opgesteld en in het Wolio vertaald; om een greep te doen: Wien sla je met die rotan? Wien sla je er mee? Wien slaat hij met die rotan? Wien slaat hij er mee? Wie slaat er mee? Wie slaat hem er mee? Het aantal van deze vragen kan natuurlijk ad libitum worden uitgebreid. Een degelijke studie van al dergelijke vragen is mij zeer nuttig gebleken niet alleen voor het ontdekken van regels voor syntactische eigenaardigheden, maar ook voor de kennis van de juiste toonhoogte en derg., en van den klemtoon in den zin en in het woord. Om een klein voorbeeld te noemen:

A. *Intjana patamia itoe intjema abebeakea laoero itoe?*

B. *Intjana patamia itoe intjema, abebeakea laoero itoe?*

A. beduidt: Wie van de vier menschen sloeg hem met die rotan?

B. beduidt: Wien van die vier menschen sloeg hij met die rotan?

In B wordt er op de plaats van de komma een duidelijke caesuur gehoord, terwijl de beide zinnen bovendien nog verschillen door den klemtoon, die in A op *abebeakéa* valt en in B op *abebeákea*. Het verschil in klemtoon is overigens niet zoo erg opvallend, want in B heeft *-ké-* in ieder geval ook nog een bijtoon. Misschien moet men het zoo formuleeren: In B is de bijtoon op *-ákea* zo zwaar geworden, dat de eigenlijke klemtoon op *-akéa* overstemd wordt.

Iets dergelijks, doch zonder verschil in beteekenis treft men aan in den volgenden zin: *Intjema oebebe ingkoo?* = Wien sloeg jij? (bijv. nadat je makker Si Anoe geslagen had) naast: *Intjema oebebe ingkóó itoe?* = Wien sloeg jij (daar)? In het eerste geval blijft de eigenlijke klemtoon bestaan op *-ngkóó*, doch het hoogtepunt van den toon op *i-* is zoo zwaar, dat men meent te hooren, dat het accent ook op die syllabe valt.

Deze laatste eigenaardigheid kan men vergelijken met den Nederlandschen zin: ik vraag niet, waar je hem hebt verlaten, maar gélaten? in tegenstelling met den zin: Waar heb je hem verlátén?

Al deze en dergelijke onderwerpen behoeven echter nog een nauwkeuriger onderzoek, voordat er dieper op kan worden ingegaan." (40. II)

Woordenlijst van het Wolio.

Enige maanden na aankomst op Buton wordt begonnen met de samenstelling van een van voorbeelden voorziene woordenlijst in kaart-systeem van het Wolio, waarin verwerkt worden een vroeger door Cense op tournees naar Buton en met hulp van in Makassar wonende Butonnezen aangelegde lijst, en een dadelijk bij de aanvang van zijn werkzaamheden op Buton door Van den Berg ingevulde woordenlijst van Holle. (37. II). Alle verslagen over de periode 1937—1941 spreken van een gestadige uitbreiding van dit kaartstelsel.

Woliose literatuur en handschriften.

Aan het bijeenbrengen van specimina der in het Wolio geschreven literatuur wijdt Van den Berg van de aanvang af zijn aandacht. In het verslag over het eerste kwartaal van 1939 wordt reeds een aantal van 88 manuscripten vermeld en in de jaren daarna is dat aantal stellig nog toegenomen. Deze handschriften zijn helaas alle verloren gegaan. In April 1937 beschrijft Van den Berg deze werkjes aldus: „De werkjes, die ik heb bemachtigd, zijn in de meeste gevallen geschreven in schoolschriftjes, voor het meerendeel van het bekende type, waar een kaart op den achterkant is afgedrukt. Ik heb er ook eenige, die op ongelinieerd papier zijn geschreven, en waarvan het papier ongetwijfeld van veel ouderen datum is. Helaas worden de afschriften nooit gedateerd. — Tot nu toe heb ik alleen werkjes kunnen krijgen, die met Arabische karakters waren geschreven. De spelling is over het algemeen zeer slecht. Men treft in deze geschriften herhaaldelijk hiaten aan, hetgeen met de veelvuldige foutieve spellingen het bestudeeren ervan niet vergemakkelijkt, en waardoor men een onzeker gevoel krijgt ten aanzien van de kwaliteit van den tekst. Aan een uitgave van deze geschriften valt dan ook voorloopig niet te denken.

De inhoud van deze werkjes is zeer verschillend. Er zijn er vrij veel, die handelen over godsdienstige zaken; sommige daarvan zijn in een vermanenden toon gesteld, andere zijn weer meer beschrijvend. Verder zijn er werkjes bij, die handelen over historische figuren, en waarin veelal de Compagnie ook een groote rol speelt. Voorts zijn er geschriften over de adat bij, en tenslotte handelen andere weer over den oorsprong der bevolking en over de afstamming van verschillende invloedrijke families.” (37. I)

„Men zal niet anders kunnen verwachten, dan dat er bij dit aantal ook verschillende geschriftjes zijn van denzelfden inhoud. Doch aange-

zien het een zeldzaamheid is, indien een handschrift geheel volledig is, was er reden genoeg om te trachten, verschillende exemplaren van een werkje in handen te krijgen". (37 . III)

Het eerste handschriftje, dat wordt bestudeerd, is een werkje over adat-voorschriften betreffende de werkzaamheden der djurubasa's (37 . I). De meeste werkjes zijn in dichtvorm, bij de eind 1937 aangekochte handschriften bevinden zich ook enkele, die een prozatekst bevatten (37 . IV). Om ook enige litteratuur te verkrijgen over andere onderwerpen dan die in de aangekochte handschriften wordt aange troffen prent Van den Berg verschillende inwoners, die hem boekjes plegen te brengen, in, ook gewone verhalen of kindervertelsels op te zoeken, of dergelijke vertellingen te laten opschrijven.

„Het voordeel van den stijl van deze verhalen boven dien van de gedichten voor het onderzoek der Wolio-taal springt in het oog, indien men bedenkt, dat de bestudeering daarvan voorloepig meer gebaat is bij het proza der vertellingen, dat vrijwel gelijk is aan de spreektaal, dan bij de poëzie der godsdienstige werken, die onvermijdelijk overvloeien van Arabische woorden en korte zegswijzen, die in de spreektaal niet gebruikelijk zijn" (37 . III). Enige maanden later meldt Van den Berg, dat zijn helper Modji La'owe verscheidene verhalen heeft opgeschreven, welker bestudering aanleiding was tot diepgaande besprekingen over diverse taalverschijnselen (37 . IV) en in zijn volgend verslag zegt hij: „Veel tijd werd besteed aan de bestudeering van proza-verhalen, die speciaal voor mij werden opgeschreven, of door mij konden worden aangekocht. Van één dier verhalen werd door mij een vertaling gemaakt, waarvan ik daarna weer een Wolio-versie vervaardigde, er voor zorg dragende, dat mijn Wolio-vertaling dikwijls afweek van het origineele verhaal. De bespreking van deze verschillen bleek uitermate nuttig, niet alleen voor een beter begrip van de uitdrukkingswijze van het Wolio, doch ook voor een nadere beschouwing van verschillende grammaticale eigenaardigheden". (38 . I)

Onderwijl wordt ook de bestudering van „de *kabanti's*, de in een bepaalden dichtvorm gegoten verhalen uit vroeger tijd of verhandelingen over godsdienstige onderwerpen in dien dichtvorm" voortgezet (38 . I). Naar mate de studie van het Wolio vordert rijpt het plan uit de verzamelde collectie geschreven litteratuur één geschrift aan een dieper gaande beschouwing te onderwerpen. „Het wil mij voorkomen, dat een meer gedetailleerde studie van een dezer geschriften voor het taal-onderzoek van groot nut kan zijn door de mogelijkheid van vergelijking van de grammaticale eigenaardigheden in de geschreven taal met die

van de gesproken taal. Ik stel mij dan ook voor, daarmee binnen niet al te langen tijd een aanvang te maken. Of een dergelijk geschrift dan ook reeds voor een uitgave in aanmerking komt, kan thans nog niet worden beoordeeld" (38. IV). Na enige overweging valt de keuze op een in Buton zeer bekend dichtwerk van historische aard, „de *Kabanti Djaoegoegoe* (= Sjair Djaoegoegoe), of zooals het gedicht in het werk zelf genoemd wordt: *Kantoeroena Mohelana* (d.i. De lamp der Zeilenden). Het handelt over de betrekkingen tussen de Hollanders en de Boetonneezen in het verleden, en vermeldt o.a. het verdrag van Bongaia. Bij het lezen van dit werkje is mij behulpzaam de 'Imamoe van de kratonmoskee, daartoe op mijn verzoek door den Sultan aangezocht" (39. I). Met de hulp van deze imam wordt een vertaling van het gedicht opgesteld en kort daarop wordt het in een door Van den Berg op een bijeenkomst van vakgenoten in Makassar (20—22 Mei 1939) gehouden voordracht over: „Een greep uit de Wolio-litteratuur" ⁴⁾ — een referaat over verschillende tot dusver bekende Woliose litteratuurgenres — aan een nadere bespreking onderworpen. Bij zijn karakterisering van de in dit geschrift tot uiting komende opvatting van geschiedschrijving wijst Van den Berg op „een groote voorkeur voor het anecdotische" en „minder belangstelling voor wat ons in geschiedschrijving primair voorkomt: een zooveel mogelijk objectief juiste weergave der verschillende feiten, gezien in het licht van een logische ontwikkeling der gebeurtenissen". (39. II)

De in het verslag over het eerste kwartaal van 1939 vermelde aanwinsten zijn voornamelijk prozaverhalen, „handelende over Sultanszoons en -dochters, die allerlei wonderlijke belevenissen hebben. Deze verhalen hebben steeds een „happy ending" en berusten zeer waarschijnlijk voor een deel op de geïmporteerde litteratuurschat van andere talen (bijv. Maleisch)". De slechte spelling dezer boekjes maakte, zo tekent Van den Berg aan, dat „zelfs zij, wier moedertaal het Wolio is, dikwijls slechts konden gissen, wat de bedoeling geweest kon zijn". (39. I)

Een afzonderlijke categorie van geschriften vormen te boek gestelde genealogieën. „Met eenige leden van de *Sio Limbona*, heb ik een onderhoud gehad aangaande de registratie van de genealogieën der drie Kaomoe-takken. Het is mij gebleken, dat in werkelijkheid lang niet die uitgebreidheid gegeven wordt aan de teboekstelling van die genealogieën, die men, afgaande op vroegere inlichtingen, zou mogen ver-

⁴⁾ Zie TBG, deel 80 (1940), p. 295.

wachten. Inderdaad schijnen slechts de meest voorname geslachten, nl. die waaruit de Sultans zijn voortgesproten, in dit opzicht het voorwerp van hun bijzondere zorg te zijn. Nu was het ook eigenlijk niet te verwachten, dat over een tijdvak van honderden jaren alle leden van den Kaomoe-stand, ook zij, die uit minder invloedrijke kringen kwamen, werden opgenomen in deze geslachtslijsten. De lectuur ervan is zeer weinig stimuleerend, doch de inhoud kan van belang blijken te zijn, gezien in een grooter verband van ethnologisch onderzoek". (39. IV) Enige maanden later schrijft Van den Berg: „In April (1940) werd wederom een gedeelte van den tijd besteed aan het nagaan van de geslachten-lijsten. Gezien den aard van die stof zou men dat onderwerp gevoegelijk met de beruchte rijstebrijberg kunnen vergelijken, als tenminste de zekerheid bestond, dat na dien berg zich geen hinderpaal meer voor zou doen voor het betreden van Luilekkerland, in casu het verkrijgen van de oplossing der problemen betreffende de verhouding tussen Kaomoe en Walaka, of althans duidelijke aanwijzingen omtrent de vroeger gegolden hebbende huwelijksbepalingen binnen die groepen. Die zekerheid bestaat helaas niet, maar de mogelijkheid, dat zich op die wijze de oplossing aan de hand zou kunnen doen, mag niet verwaarloosd worden". (40. II)

In verband met dit onderzoek naar de standen in de Woliose maatschappij wordt nog een geschrift over bepaalde adatheffingen vermeld. „Voorts kwam mij een boekje in handen, handelende over betalingen en schattingen van de buiten de hoofdplaats gevestigde bevolking, zooals die door het adatgebruik vroeger geregeld waren. Om verschillende redenen kan ook dit boekje, niettegenstaande de droge opsommingen, het zijne bijdragen bij een onderzoek als bovenbedoeld". (39. IV)

Over op schrift gestelde Woliose pantuns wordt gesproken in een verslag over een uit Kahedupa toegezonden geschriftje, dat hieronder ter sprake komt.

Arabische en Maleise handschriften.

Bij het speuren naar Woliose manuscripten komen Van den Berg ook geschriften in andere talen onder ogen; zo b.v. een Arabisch boek handelend over het huwelijk, waaraan echter begin en einde ontbreken, Koranfragmenten op vrij oud papier geschreven, en een Maleis werk over de huwelijksvoorschriften volgens de Shāfi'itische school (37. I). Later slaagt hij er in een achttal merendeels fragmentarische Arabische handschriften aan te kopen. „Een van de twee volledige Arabische

handschriften is van de hand van Muḥammad 'Aidarūs Kā'im al-Dīn ibn al-fakīr Budd(?) al-Dīn al-Buṭūnī en wordt door hem genoemd *Al-Ḥabl al-wathīk fi 'l-tawḥīd wa 'l-taṣḍīk*. Het andere is van Muḥammad ibn al-Shāfi'ī al-Fuḍālī en wordt door hem *Kifāyat al-'awāmm* genoemd. Van het bijna volledige werk ontbreekt waarschijnlijk slechts één kleine bladzijde, o.a. vermeldende den naam van den schrijver. Het geschrift zelf blijkt te heeten: *Sirādj al-Muttakīn*, en bevat 40 tradities". (37. II)

Taalonderzoek buiten het gebied van het Wolio.

a. *Buton*.

Door een in 1933 door de taalambtenaar van Makassar op Buton ingesteld oriënterend onderzoek was reeds komen vast te staan dat het als verkeerstaal van het Sultanaat gebezigde Wolio slechts in een zeer klein gedeelte van het eiland, nl. de Kraton en omgeving, als dagelijkse omgangstaal door de bevolking wordt gebezigd. Voor een afbakening van de grenzen van het eigenlijke Woliose taalgebied aan de Oostzijde worden door Van den Berg in April 1938 gegevens verzameld, in de kampongs Baadia, Waborobo, Kaberea, Labalawa, Tobe², Komba², Bontu², Wakaesua-Kalamea en Kadolokatapi. (38. II)

Op verschillende tournees worden delen van het eiland bezocht ter verkrijging van een inzicht in de taalgeografische situatie. Op 11 en 12 Juni 1937 worden gegevens verzameld in Rongi, een kampong, 32 k.m. ten Z.O. van Bau-Bau gelegen, en in Ka'ongke'ongkea, waarbij als voertaal het Wolio dienst moet doen, aangezien de bewoners niets of slechts heel weinig van het Maleis kennen. „Hieruit blijkt dus duidelijk het voordeel, om het taalonderzoek in dit land te beginnen met de bestudeering van het Wolio, dat in deze streken beschouwd kan worden als vrij algemeen bekend" (37. II). Eerstgenoemde plaats wordt later nogmaals bezocht in gezelschap van Mr. H. Th. Chabot, die hier een onderzoek naar het plaatselijke adatrecht komt instellen. Gedurende een verblijf van 9 dagen ter plaatse, heb ik, zo schrijft Van den Berg, „gelegenheid gehad heel wat taalmateriaal te verzamelen. Naar schatting heb ik 200 zinnen kunnen opschrijven, waarin zooveel mogelijk verschillende woorden waren verwerkt; buitendien werden nog een paar honderd losse woorden verzameld. Voorts werden sommige toestellen in gebruik bij het spinnen en weven beschreven, muziek-instrumenten geteekend en van namen voorzien bij de onderdeelen; verder werden een paar korte pantoens opgeteekend, en ook eenige

raadsels; ook aan de verwantschapsbenamingen werd alle aandacht besteed. Het verzamelde is in elk geval voorloopig voldoende, om een goeden indruk van deze taal te verkrijgen. Voor het vergelijken van grammatische verschijnselen zal het echter t.z.t. nog wel lacunes vertonen.

Inzake het klankstelsel is vermeldenswaard, dat de Rongi-*r* een keel-*r* is. Een „gerolde” tong-*r* gebruiken slechts die weinigen, die Maleisch kennen, doch *iedereen* gebruikt voor het Rongi hun keel-*r*. Deze lijkt zeer veel op de Arabische ghain en kan het best nagebootst worden door een *r* diep in de keel te brouwen zonder haar echter geheel in een *g* te doen overgaan, en toch ook zonder het rollend karakter van dezen klank al te duidelijk te doen uitkomen. Bij het spreken van het Wolio gebruiken zij een keel-*r*, die haar rollend karakter meer heeft bewaard”. (37. III)

Van 16—19 Juni 1937 wordt een tournee gemaakt door het Zuidelijk deel van Wakorumba, het smalle middenstuk van Buton, en van 21—26 Juni door Lasalimu (Oost-Buton). De eerste kampong in het gebied van Wakorumba, waar gegevens over woordenschat en zinsbouw worden verzameld is Pure en daarna worden aan inwoners van de kampongs Wakorumba, Bone, Tompano, Labundoua en Pola dezelfde vragen gesteld. Ook wordt op het eiland Koholifana onderzoek verricht. Op de tournee door Lasalimu wordt van de in Wakorumba gebezigde vragenlijst gebruik gemaakt. Gegevens worden verkregen over de dialecten in de kampongs Kamaru, Sukanau, Rakiro, Lasalimu, Raki, Ambuau, Matanaeo, Labuandiri, Wapumaru (hier worden inlichtingen over de beide aldaar gesproken dialecten, het Kumbewaha- en het Wabula-dialect verkregen), Matanauwe en Wakantolalo (37. II). Eind Augustus 1939 verblijft Van den Berg twee dagen in de kampong Lawele in het district Lasalimu, waar een rijstfeest wordt bijgewoond; in Januari 1940 wordt deze plaats nogmaals bezocht. Enkele proeven van de daar gesproken taal vindt men in het artikel „Een rijstfeest in Lawele” TBG, dl. 80, p. 530—543.

In het derde kwartaal van 1937 worden aan personen, afkomstig uit verschillende delen van het landschap Buton, wederom ongeveer dezelfde vragen gesteld. (37. III)

In 1938 worden de oriëntatiereizen op het eiland Buton voortgezet. In October van dat jaar heeft Van den Berg gedurende enige dagen bijeenkomsten met mensen van de kampong Wabula (Z. O. Buton), „met als resultaat een behoorlijk aantal taalkundige gegevens” van deze plaats (38. IV). Op dezelfde tournee wordt materiaal verzameld over

de dialecten van Lande, Wasuëmba, ^sIndu, Tambonoloko, Kaindea, Burangasi en Sempa².

Eind October 1940 wordt een tocht ondernomen naar Kolinsusu, het noordelijk gedeelte van het eiland. Hoewel de reis hoofdzakelijk ten doel heeft het feest van het beëindigen der vasten bij te wonen kan van een verblijf in kampong Lipu gebruik worden gemaakt om enig taalmateriaal te verzamelen. Hieruit blijkt, dat de taal veel overeenkomsten vertoont met de talen van Kobaena en van Rumbia en Polea, doch er toch ook weer belangrijk van verschilt (40. IV).

b. *Muna*.

Op het eiland Muna wordt in Oct. 1937 gedurende een verblijf van 7 dagen te Raha een onderzoek ingesteld naar het dialect van Tongkuno, daartoe uitgekozen, aangezien in dat gebied het oude centrum van Muna wordt gelocaliseerd. Over „deze interessante taal” wordt vrijwel dezelfde hoeveelheid materiaal verzameld als in Rongi enige maanden tevoren.

c. *Kobaena*.

Van 15 tot 20 Juli 1940 wordt een tocht gemaakt over het eiland Kobaena, waar in verschillende kampongs taalonderzoek wordt verricht. „De taal van Kobaena wijkt zeer veel af van het Wolio, niet alleen in den woordenschat, maar ook in grammaticaal opzicht, en wel in zulk een mate, dat het een gansch andere taal te noemen is. Eenige voorbeelden mogen volgen:

De personale aanduidingen voor het subject komen in het Kobenasch achter onovergankelijke werkwoorden en bijv. nmw. als suffix, in het Wolio worden slechts praefixen gebruikt: K. *moikoomo* (voor *k* zie beneden) naast W. *amalapemo* = hij, zij, het is goed; K. *tidoakoemo* naast W. *koepoolimo* = ik ben genezen.

De personale aanduidingen van het subject bij werkwoorden in den verleden tijd komen in het Kob. bij den exponent van het verleden tot uitdrukking, in het Wolio bij den exponent van de handeling, bij het werkw. zelf: K. *^sariakoemo ^soe^soengkee indoeoewa* naast W. *Padamo koepeeloa iawi* = ik heb er gisteren al naar gezocht.

De aanduiding van het object door een suffix van de 3de persoon is in het Wolio steeds *-a* (voorbeeld hierboven); in Kobaena gelden

de volgende regels daarvoor: *-a* na een eindvocaal *a*, *-e* na eindvocaal *e*, en *-o* na de eindvocalen *i*, *o* en *oe*, waarbij nog worde aangeteekend, dat dit suffix *-o* soms zonder meer, soms door middel van een hamza aan het werkw. wordt verbonden.

Bij de ontkenning wordt in het Kob. de pers. aanduiding van het subject aan het ontkenningswoord gekoppeld, in het Wolio blijft zij daarentegen als praefix aan het werkw. verbonden; K. *Koeto'oriono* en *Koeda'apo to'orio* naast W. *Koemataoemea* en *Indapo koemataoea* = Ik weet het al; en Ik weet het (nog) niet.

In dit laatste voorbeeld ziet men voorts nog het verschil, dat het obj. pers. suffix van de 3de pers. in Kob. vóór *-mo* geplaatst wordt, terwijl het in het W. tot *-mea* is geworden. Dit laatste verschil doet zich ook voor bij het suffix *-po*, wanneer dit gecombineerd moet worden met het bedoelde suffix van de 3de pers.: K. *Pokomondo'opo* = W. *Pamondopea* = Maak 't even af.

Wat de phonetiek betreft: Opmerkenswaard is, dat de *k* na een *i* wordt gepalataliseerd tot een klank, die bijna gelijk is aan de *tj* (voorloopig aangeduid met *k*). De intensiteit der palatalisering varieert in de verschillende dialecten. In de eene kampong is de *k* slechts moeilijk te onderscheiden van een *tj*, in een andere kampong hoort men bijna een zuivere *k*. Deze regel wordt niet alleen in het woord, maar ook in den zin gevolgd. De palataliserende kracht der *i* strekt zich in Kobaena vaak uit tot over de praenasaleering heen; *nirwotinkoe* = mijn touw, maar zij heeft geen uitwerking op de *g*: *patiga* = snor. De schrijfwijze *kj* (zie beneden)⁵⁾ komt vrij goed met den klank overeen, als men er tenminste zorg voor draagt, de *k* niet velaar te articuleeren. De *k* wordt in de kampons: Dongkala, Balo, Manoeroe, ³Enano, ³E³eniamate, Teomokole, Rarowoea, ³Olondoro en ³Oengkaia vrij sterk gepalataliseerd, doch veel minder in de kampons Lengora, Rahadopi, Langkema, Batoeawoe.

Behalve dit verschil zijn er nog andere kleine dialectische verschillen („lagoe”!), waarbij vooral het gebied van Balo een afzonderlijke plaats inneemt. Ook in sociaal opzicht staat dit gebied eenigszins op zichzelf.

Vermeldenswaard is voorts. de *l*, die verder naar achteren in den mond gearticuleerd wordt dan bij ons, en die daardoor zeer gemakkelijk wordt verward met de *r*, indien men er niet op verdacht is.

⁵⁾ Nl. in het over Rumbia en Polea handelende gedeelte van het verslag.

Het spreekt vanzelf, dat in den korten tijd, die beschikbaar was, slechts een oppervlakkig onderzoek kon worden gedaan. Maar de gegevens, die ik zelf verzameld heb, en de inlichtingen, die ik inwon, wijzen wel in dezelfde richting: Een homogeen taalgebied met geringe, doch voor de menschen zelf duidelijk herkenbare dialectische verschillen, in hoofdzaak in de phonetiek en in woordgebruik.

Een eigenaardigheid moge nog vermeld worden: De vorming van verkleinwoorden (soms in misprijzenden zin gebruikt). De eindvocaal van een substantief wordt daartoe herhaald, met tusschenvoeging van een hamza, waarna bovendien nog *-te* wordt toegevoegd. Zoo zegt men: *ˈanaˈate* = kindje (van *ˈana*), *wembeˈete* = geitje, bokje (van *wembe*), *ririˈite* = blaadje (van *riri*), *bioˈote* = eitje (van *bio*), *wontoeˈoete* = muskietje (van *wontoe*). Dat dit *-te* het begrip „klein” inhoudt, blijkt uit het op dezelfde wijze gevormde woord: *teˈete* = weinig. Het zou mogelijk samen kunnen hangen met Alg. Ind. *titi* = druppel.

Ik had nog gelegenheid, om in de kampong Batoeawoe den inhoud van een verhaal op te teekenen uit den mond van Hadjdji ˆOesman bin Hadjdji ˆAbdoellah uit Rarowoea. Het lag oorspronkelijk in mijn bedoeling, het verhaal in het Kobaenasch op te teekenen, maar de oude man, die naar de andere kampong gepikold was, omdat hij niet meer lopen kon, was zóó zwak, dat hij, in half liggende houding door vele kussens ondersteund slechts met een reutelende ademhaling vertellen kon. Daarbij was hij zóó doof, dat het voor mij niet doenlijk was, behoorlijk contact met hem te krijgen. Ik moest dan ook van mijn voor-nemen afzien, en het verhaalde snel in het Maleisch laten vertalen, om zodoende althans den inhoud te kunnen opteekenen. Het verhaal handelde over den oorsprong van de vorsten van Kobaena en hun betrekkingen tot Wolio (Boeton), dat op Kobaena *Boba* wordt genoemd. De oorsprong van dien naam is mij nog niet bekend.

In Rahadopi kon ik den inhoud van een verhaalfragment opteekenen over de verhouding van de drie (eig. vier) oorspronkelijke rijken op Kobaena. Bij een volgende gelegenheid hoop ik daar meer tijd aan te kunnen besteden”. (40. III)

d. *Rumbia en Polea* (Z. O. Celebes).

Over de taal van de Moronene, de bewoners van Rumbia en Polea in het zuidelijk gedeelte van Z. O. Celebes, worden op een in gezelschap van de Sultan van Buton in genoemde streek gemaakte tournee in September 1940 gegevens verzameld. Voor het taalonderzoek geeft deze

tournee een goede aansluiting op het kort tevoren aan het eiland Kobaena gebrachte bezoek. „De taal, die op het zuidelijke gedeelte van Z. O. Celebes wordt gesproken blijkt nl. zeer nauw verwant te zijn aan die van Kobaena. Van de door mij in beide taalgebieden gevraagde zinnen zijn er sommige bijna gelijkkluidend; zij verschillen vaak alleen op het punt van pronomina, voegwoorden enz. Daarentegen zijn er natuurlijk ook vele verschillen in woordgebruik. De tijd was evenwel te kort om steeds te kunnen nagaan, of de Kobaena-woorden ook in Roembia en Polea bekend waren als dichterlijk of ongebruikelijk. Wel is mij bij herhaling gebleken, nadat men mij er opmerkzaam op had gemaakt, dat indien in Roembia voor een begrip een ander woord gebruikt wordt dan in Polea, beide woorden in de poëzie als pendanttermen in het parallelisme gebruikt kunnen worden.

Dialectische verschillen zijn in dit taalgebied, waar de bevolking zich *Moronene* (Wolio: *Mboeroenene*) noemt, niet in grote hoeveelheden te ontdekken. Opvallend is eigenlijk alleen het verschil in intensiteit van dezelfde palataliseerende kracht der *i* op de *k*, zoals ik die hiervoor reeds t.a.v. Kobaena behandelde. De grens is hier evenwel veel gemakkelijker te trekken: In Roembia lijkt de *k* bijna een *tj*, in Polea is de *k* nauwelijks te onderscheiden van een zuiver velare *k*. In Ta^soebonto was vroeger een zendeling geplaatst, de heer Storm, die in de 13 jaar, die hij daar heeft doorgebracht, heel wat taalmateriaal bij elkaar heeft gebracht, naar het schijnt. Hij heeft daar ter aanduiding van die *k* de schrijfwijze *kj* ingevoerd, waarover boven reeds werd gesproken.

De palataliseerende werking der *i* is in Roembia evenwel niet krachtig genoeg, om over een praenasaleering heen de *k* te beïnvloeden. Ook hier blijft de *g* als op Kobaena: velaar. De *l* is dezelfde als op Kobaena (zie boven).

Enkele dialectische verschillen in dat gedeelte van Z. O. Celebes mogen hier in het kort vermeld worden:

De behandeling van het obj. pers. suffix van de 3de pers. vertoont dialectische verschillen. Over het algemeen is zij geheel gelijk aan wat ik te dier zake over Kobaena mededeelde, doch naast Ta^soebonto (Centraal Roembia): *ˈalaa* = neem het weg, komt voor (bijv. in Rarongko, Oost-Roembia) *ˈalaˈo*. Dergelijke geringe verschillen komen vaker voor.

Dialectisch verschil is ook op te merken in de behandeling van de possessieve pronomina, de suffixen van de 1ste en ook van de 2de persoon. Het suffix van de 1ste persoon is in elk dialect óf *-koe* óf

-ngkoe. Een regel schijnt daarvoor niet gevonden te kunnen worden; de heer Storm heeft in die 13 jaar en ik heb in deze 13 dagen althans geen regel kunnen ontdekken. Nu blijkt op dit punt evenwel dialectisch verschil te bestaan, want in Oost-Roembia zegt men: *soeongkoe* = mijn slaapvertrek, maar in Centraal-Roembia: *soeokoe*. De aanhechting van het suffix van de 2de pers. gaat soms gepaard aan de invoeging van een hamza; ook op dit punt zijn er dialectische verschillen: Roembia: *niwewoe⁵oe* = jouw werk, naast Polea *niweweo⁵oe*: in het eerste geval krijgt de laatste *e* den klemtoon, althans een duidelijken nadruk, in het laatste geval valt de hoofdtoon op de lange *oe*.

Ook in deze streken komen natuurlijk lagoe-verschillen voor, doch om deze te leeren onderkennen dient men de taal wel eenigen tijd langer dan twee weken te hooren spreken!

Bij al deze verschillen is de geheele Moronene-streek, dus Roembia en Polea, ongetwijfeld als een homogeen taalgebied te beschouwen. Daarvan dient men dan evenwel de Boegineesche nederzettingen uit te zonderen. Aan de kusten komen nl. veel Boegineesche vestigingen voor, die steeds aan beteekenis en belangrijkheid winnen. Deze dorpen zijn meestal geheel bij uitsluiting door Boegineezen bewoond; in enkele gevallen bestaan er naast die Boegineesche nederzettingen nog Moronene-kampongs van denzelfden naam, die daarnaar onderscheiden worden, bijv. Towari Boegis en Towari Moronene.

Mijn kennis van het Boegineesch, nòch de beschikbare tijd waren toereikend, om te kunnen nagaan, of er sprake kan zijn van invloed van het Boegineesch op het Moronenesch. In grammaticaal opzicht lijkt mij dat weinig waarschijnlijk, maar ik vermoed wel, dat de woordenschat beïnvloed zal worden. De Boegineezen zijn veel ondernemender en het zal dan ook niet meer zo erg lang duren, of de Moronene zijn geheel naar het binnenland teruggedrongen". — „Vermenging van Boegineezen met Moronenen schijnt niet veel voor te komen. Wel zijn er langs de kusten enkele nederzettingen, waar vermenging van Boegineezen met Moenaneezen plaats heeft. Zoo is de verboegineesching van Boengingkalo nog slechts een kwestie van een paar jaar: Ik hoorde daar — dit ter kenschetsing — een betrekkelijk oude vrouw, die zelf nog op Moena was geboren, met haar dochter Boegineesch spreken. De vrouwen gaan er ook meerendeels reeds volgens Boegineeschen stijl gekleed". — „Weinigen der Moronenen kennen Maleisch, slechts enkelen het Wolio. Zoo was het vaak eerst mogelijk aan het werk te gaan, nadat men een tolk had opgespoord. Wie het kampongleven eenigszins kent, kan begrijpen, dat daarmee dikwijls heel wat tijd verloren ging.

En ook dan nog bleek de kennis van het Maleisch vaak op een zeer laag peil te staan.

Gelukkig was er in Ta^oebonto een Christelijke goeroe, die voortreffelijk Maleisch kende, en jaren heeft samengewerkt met Zending Storm. Met de hulp van dien goeroe heb ik dan ook kunnen nagaan, of mijn informanten in reeds te voren bezochte dorpen mij wel goed hadden begrepen. Dialectische verschillen leverden bij deze controle, waarvan de uitkomst bevredigend was, geen moeilijkheden op, daar de goeroe zelf veel gereisd had, en terzake kundig was. Ik heb aangenomen met hem samengewerkt". (40. III)

e. *Kendari.*

De in het landschap Kendari (Z.O. Celebes) gesproken taal, het Lakisch, is intensief bestudeerd door de zendeling Ds M. J. Gouweloos ⁶⁾ met wien Van den Berg tijdens een kort verblijf in Kendari in Maart 1937 allerlei taalverschijnselen bespreekt. „Bij alle overeenkomst tusschen het Wolio en het Lakisch bestaan er toch nog aanzienlijke verschillen tusschen deze twee talen. Wel heb ik meenen te kunnen constateeren, dat ook daar de boven beschreven eigenaardige b, d en w voorkomen." ⁷⁾ (37. 1)

f. *Tukang-Besi-eilanden.*

Eind April—begin Mei 1938 brengt Van den Berg een bezoek van 12 dagen aan de eilanden van de ten Oosten van Buton gelegen Tukang-Besi-groep. „Op elk der vier eilanden had ik gelegenheid over verschillende dialecten gegevens op te teekenen, waarmede een basis is gelegd voor de bestudeering van de dialecten van die streken. Tusschen de talen der verschillende eilanden is duidelijk verschil te constateeren, doch zij zijn desniettemin zeer nauw verwant. Een uitzondering hierop vormt de taal van Zuid-Binongko, die zeer veel afwijkt van de andere talen op de Toekang-Besi-eilanden." (38. II)

Een tweede tournee van 14 dagen naar deze eilandengroep wordt ondernomen in November 1939. Het eerste eiland, dat bezocht wordt

⁶⁾ De Heer Gouweloos is in de maand Februari 1942 bij de inval der Japanners omgekomen. Van zijn werk, o.a. een vrijwel voltooide grammatica van het Lakisch, is na de oorlog niets terug gevonden. Ds. J. Schuurmans, vroeger zendeling in Lambuja (Z.O. Celebes), thans Ned. Herv. predikant te Lellens (Gr.) deelt in een schrijven van 7 April 1954 mede in het bezit te zijn van een in begin 1940 door hem naar Nederland medegenomen afschrift van een voorlopige tekst van deze grammatica. (C.)

⁷⁾ Zie de aantekeningen over de phonetiek van het Wolio.

is Wantji, en hier heeft Van den Berg enige dagen gelegenheid een aantal zinnen in de taal van de kampong Wanse te verzamelen. „Wanse is de eigenlijke naam, dien men ook aan het geheele eiland geeft, en die in het Wolio is vervormd tot Wantji, en in het ambtelijk gebruik tot Wangi-Wangi werd.” „Den 20sten November vertrokken we in den nacht naar Kahedoepa, zooals dat in de landstaal heet (Wolio: Kaedoepa; ambtelijk gebruik meestal: Kaledoepa). Daar werd naar dezelfde zinnen als in Wanse gevraagd, om zodoende behoorlijk vergelijkingsmateriaal te verkrijgen.” Op Tomia wordt in twee kampongs overeenkomstig taalmateriaal verzameld. „Hoewel ik dien laatsten dag op Tomia een koortsaanval kreeg, en de hoop, op Binongko nog materiaal te kunnen verzamelen, eigenlijk al opgegeven had, voelde ik me den derden dag toch reeds voldoende hersteld, om in het op 11 K.M. van de ankerplaats gelegen Taepaboëoe (op Binongko) dezelfde zinnen te vragen als op de andere eilanden, zoodat ik alleen van de Wali-taal op Binongko, die tot een andere groep moet gerekend worden niet het overeenkomstige materiaal heb kunnen verkrijgen.

Speciale vermelding verdient het, dat deze talen zgn. dubbele medeklinkers — of kan men eigenlijk niet beter zeggen: lange, of: vertraagde medeklinkers? — kennen, iets wat verder op Boeton, voor zoover ik weet, en zeker in het Wolio een onbekend verschijnsel is. Het eigenaardige geval doet zich voor, dat, hoewel de talen der vier eilanden nauw verwant zijn, deze fonetische trek op Wantji onbekend is, doch op de andere drie eilanden — zij het met onderlinge verschillen — nogal veel voorkomt. Voor zoover ik heb kunnen nagaan wordt in de taal van Wanse geen medeklinker „verdubbeld”.

Deze „verdubbeling” heeft o.a. plaats bij de *k, l, m, n, p, s* en *t*, en frequent bij de combinatie van een nasaal en de homorgane media of tenuis. In dit laatste geval wordt steeds de nasaal, en *nooit* media of tenuis „verdubbeld.” (39. IV)

Een proeve van de taal van Popalia op het eiland Binongko had Van den Berg eind 1938 ontvangen van de Kepala van deze kampong, die op Van den Bergs verzoek in de plaatselijke taal een verhaal had opgeschreven. „Ik verzocht hem dat ter wille van de duidelijkheid in Arabisch schrift te doen, naar Wolio-trant. Het verhaal handelt over een duif en een zeeslang, die door een aap worden bedrogen. De opsteller heeft er een Maleische vertaling aan toegevoegd, hoewel ik hem om een Wolio-vertaling had gevraagd. Vermoedelijk is dit het eenige verhaal in die taal, dat ooit op schrift werd gesteld.” (38. IV)

Na zijn laatste tournee naar de Tukang-Besi-eilanden ontvangt Van

den Berg uit Kahedupa een schriftje, waarin op zijn verzoek twee Woliose, twee Kahedupase en twee Maleise pantuns waren opgetekend. „Deze pantoens worden gezongen bij den *lariangi*-dans die op Kahedoepa zeer geliefd is. Juist in de laatste week van deze periode had ik gelegenheid, om met iemand uit Kahedoepa de pantoens in die taal door te nemen, waarbij het mij opviel, dat deze pantoentaal zich van de gewone spreektaal, zooals ik die bij mijn twee bezoeken aan dit eiland heb kunnen opteekenen, o.a. onderscheidt door een overvloedig gebruik van verbindingsnasalen, bijv. tusschen de gepraefigeerde persoonsaanduidingen en den werkwoordsvorm, en na de partikel *noe*, die twee substantiva verbindt, welke in een genitiefverhouding staan.” (40. I)

Ethnografische gegevens.

Naast zijn taalstudien heeft Van den Berg steeds onderzoek van de maatschappij, waarin hij werkte, als onderdeel van zijn taak gezien. Evenals zijn linguistische onderzoekingen getuigen ook zijn ethnografische aantekeningen van een scherp waarnemingsvermogen en een gave om het waargenomene op duidelijke wijze te beschrijven. Zijn artikel in het Tijdschrift van het Kon. Bataviaasch Genootschap dl. 79 (1939), p. 469—528, over „Adatgebruiken in verband met de Sultaninstallatie in Boeton”, bevat belangrijke gegevens over de structuur van de kratonmaatschappij, een onderwerp dat na het afsluiten van genoemd artikel zijn aandacht blijft behouden; over de Butonse Islam wordt veel wetenswaardigs medegedeeld in het artikel „De viering van den raraja hadji in de Kota Wolio” in TBG. dl. 77 (1937), p. 650—660. In zijn opstel „Een rijstfeest in Lawele” in TBG. dl. 80 (1940), p. 530—543, geeft hij ethnologische bijzonderheden over een Zuid-Oost-Butonse gemeenschap. In het residentieblad Sinar Selebes Selatan, 1e jg. (1941), p. 261—262, werd in een artikel „Keramaian lepas poeasa di Kalensoesoe” bij enige foto's een en ander over de zgn. kompanjia's in Noord-Boeton verteld en tenslotte vindt men in Van den Bergs laatste artikel „Kopergieten in Lamangga” in Kol. Studiën dl. 24 (1941), p. 635—646, een nauwkeurige beschrijving van het kopergietersbedrijf in de kampong Lamangga ten Z.W. van Bau-Bau aan de voet van de heuvel, waarop de oude vesting Wolio ligt. Behalve een uitvoerige bespreking van het toegepaste procédé van de „verloren gietvorm” vindt men in dit stuk ook het een en ander over de economische zijde van het bedrijf, bijv. over grondstoffen, afzet, verkoopprijzen, en het systeem van gemeenschappelijke arbeid voor eigen rekening; zes foto's, en een lijst van 53 technische termen in het Wolio zijn bij dit artikel gevoegd.

Behalve de in deze artikelen gepubliceerde onderwerpen⁸⁾ wordt in de verslagen nog een en ander over adatgebruiken en adatinstellingen aangetroffen, hetgeen hier, geografisch geordend, een plaats moge vinden.

Wabula (Z.O. Buton).

In een huis een eind buiten deze kampong woont Van den Berg op een tournee in October 1938 een feest bij gegeven „ter eere van het feit, dat de dochter des huizes huwbaar was geworden, en voortaan in het achtervertrek (*soeo*) van het huis zou verblijf houden (*posoeo*), tot zij zou trouwen. Over de ceremoniën lag een Mohammedaansch ver-
nisje, hetgeen ook reeds tot uiting komt in den naam van den officiant: Modji. Na een gemeenschappelijken maaltijd werd er eerst gedurende geruimen tijd gezongen, waarna men overging tot den dans, eerst man-
nen alleen, daarna vrouwen (doch in den kring der mannen), en ver-
volgens telkens één meisje, met afwisselende partners.” (38. IV)

Wasuemba (Z.O. Buton).

Hier wordt in October 1938 onder een loods (*bante*) een oude prauw aangetroffen, „waarvan eigenlijk nog maar alleen de bodem over is. Die prauw heet La Kamba i Boenga, en wordt door de bevolking van die streek vereerd en ook aangeroepen, indien men een wensch vervuld wil zien. Oorspronkelijk schijnt die prauw gebruikt te zijn om eens per jaar schatting naar Wolio (den kraton bij Baoe-Baoe) te brengen. Zij was trouwens ook uit Wolio afkomstig, en naar Wasoeëmba gebracht door een zekeren Sigimanoeroe. Er zijn nog ouden van dagen, die de jaarlijksche reis hebben meegemaakt. Telken jare in Oost- en West-
moeson wordt er om regen gesmeekt bij het planten van de djagoeng onder het branden van wierook.” (38. IV)

Kolinsusu (N. Buton).

In het bovengenoemde artikel in de Sinar Selebes Selatan heeft Van den Berg iets medegedeeld over de feestelijkheden, waarmede in Kolin-
susu de viering van het einde der vasten gepaard gaat. Daar bedoeld maandblad vermoedelijk niet in openbare bibliotheken hier te lande aanwezig is, leek het dienstig de beschrijving uit het verslag over het 4de kwartaal van 1940 hier over te nemen.

„De tournee naar Kolinsoesoe was oorspronkelijk opgezet om allerlei

⁸⁾ In Cultureel Indië, 1ste jg. (1939), p. 366 publiceerde Van den Berg nog een korte mededeling over de Woliose naam van het tussen Buton en Muna lig-
gende eilandje Pulau Makassar.

spelen bij te wonen, die bij het feest van het beëindigen der vasten zouden worden gespeeld, waarbij dan tevens wel gelegenheid gevonden zou kunnen worden om inlichtingen in te winnen over de taal en de adat. Helaas bleken die spelen niet aan het einde der vastenmaand, maar aan het begin dier maand gedaan te worden, doch de viering van het verbreken der vasten, geheel volgens de regels der daar geldende adat, was zoo interessant, dat mijn bezoek aan deze streek alleszins de moeite waard was. De verzamelde gegevens leenen zich wellicht tot een overzicht, waarvoor het hier overigens niet de aangewezen plaats is.

Den 30sten October vertrok ik in gezelschap van den Controleur van Moena per motorbootje van Raha naar Motewe aan de Westkust van Boeton. Vandaar wilden we een doorsteek maken over den Noord-Zuid loopenden bergrug naar de Oostkust van Boeton. Men raadde ons echter aan, een iets zuidelijker gelegen weg te nemen, die uitgaat van Bone², aangezien de noordelijke weg te steil is voor dragers. Deze zuidelijke weg was evenwel nog zoo moeilijk, dat wij in strijd met het reisplan gedwongen waren midden in het bosch te overnachten. Hoewel ook de tweede dag ons een tegenvaller bracht, doordat ons het moeilijke traject van ongeveer 12 K.M. door en langs een rivier zeer veel tijd kostte, hebben we in het verdere gedeelte van onzen tocht dit tijdverlies kunnen inhalen, zoodat we nog vlak voor het officieele verbreken van de vasten in ⁵Ereke aankwamen.

Onderweg hebben we in twee kampongs overblijfselen gezien van een blaasbalg (zooals bij de kopergieters en ijzersmeden in Boeton in gebruik zijn), die echter reeds sinds de heugenis van de oudste inwoners niet meer voor het geëigende doel was gebruikt. Tegenwoordig wordt deze blaasbalg door de nakomelingen van den vroegeren „pande” zoo nu en dan wat onderhouden, wanneer ziekte en tegenslag hen bedreigt en dient hij dus als magisch afweermiddel.

Den dag volgende op onze aankomst, en volgende ook op de verbreking der vasten was er 's morgens de feest-salât in de moskee, waar alle adatfunctionarissen aan deel moesten nemen. De hoogste onder hen werd met veel plechtigheid van zijn huis naar de moskee gebracht. Deze moskee en trouwens het geheele complex van gebouwen dat sociale beteekenis heeft, staat in het dorp Lipoe, dat blijkbaar de zetel van het gezag is. In dit dorp hebben we nog allerlei oude graven bezocht, waarbij één graf ons opviel, omdat de steenen grafpaal bewerkt was in den vorm van een menschenhoofd met eenige versieringen, iets wat ik in deze streken verder nog niet heb aangetroffen.

Des avonds was er een vergadering van den *Sara*, den Raad van

Kolinsoesoe, die den geheelen nacht doorduurde, waarbij eenige dansen werden gedaan in de vergaderplaats, door meisjes en vrouwen, die ieder op zichzelf en niet in onderling verband dansten. De dansen zijn zeer eenvoudig, en komen vrijwel geheel overeen met die, welke ik heb beschreven in „Een rijstfeest in Lawele” (TBG. LXXX, p. 530 vlg.). Wij maakten een groot deel van deze plechtigheden mede, tot ongeveer half drie 's nachts, doch naar onze Westersche smaak is zooiets toch maar „een tamme beweging”. Uit het gezichtspunt van adatonderzoek was zij evenwel toch interessant; zoo namen ook de vrouwen der adat-functionarissen in de eene helft van de *baroega* zitting, iets wat in Wolio onbestaanbaar zou zijn.

Den volgende dag hielden de *kompanja*'s, die verwaterde overblijfselen uit den Compagniestijd van een groepje van krijgsknechten, hun specifieke dansen. De twee Loetoenani's dansten hier — in tegenstelling met wat in Boeton zelf, in Wolio geschiedt — in onderling verband. De kleedij was trouwens nog grilliger dan in Wolio, vooral die der Saraginti's.” (40. IV)

Muna.

Op dit eiland wordt in November 1940 een onderzoek ingesteld naar de positie van de bestuurder van Muna (in de landstaal Wuna), de verhouding van deze Lakina Wuna tot de Sultan van Buton en de betekenis van het bestuurscollege der Fato Lindono. „Tijdens mijn verblijf te Raha kon ik een nader onderzoek instellen naar de positie der Fato Lindono, die naar nu blijkt, wel wat te laag zijn aangeslagen in de waardeering, wanneer men afgaat op wat er in de nota van den Heer Couvreur wordt medegedeeld ⁹⁾. Voorts heb ik uitvoerig geïnformeerd naar de adatplechtigheid, zooals die in vroeger tijden werd gehouden, als er een nieuwe Lakina Woena werd geïnstalleerd. Over beide onderwerpen heb ik aan den Assistent-Resident van Boeton en Laiwoei een vrij uitvoerig verslag uitgebracht.”

In aansluiting op dit onderzoek worden enige historische plekken in Muna bezocht. „Voorts had ik gelegenheid, om een bezoek te brengen aan de kampong Lohia, en aan de merkwaardige steenformaties rondom de moskee aldaar. De wanden van de veelvuldige rotsklompen aldaar zijn soms convex soms concaaf door menschenhanden bewerkt, terwijl er

⁹⁾ Bedoeld is de in 1935 afgesloten gestencilde nota van de heer J. Couvreur, getiteld „Ethnografisch overzicht van Moena”, waarvan o.a. in de Universiteitsbibliotheek te Leiden en Utrecht en in de boekerijen van het Kon. Instituut voor T. L. en V., het Kon. Instituut voor de Tropen en van het Ministerie van Overzeese Rijksdelen exemplaren aanwezig zijn.

groote putten liggen in het terrein om de moskee heen, die diezelfde eigenaardige wanden vertoonen. Daar Lohia vroeger een sterke voorpost van Moena was, zullen deze typische rotswanden waarschijnlijk wel een strategische beteekenis hebben, doch ik kan mij niet losmaken van het idee, dat hier ook magisch-cultureele gedachten aan ten grondslag liggen. De volksmond zegt trouwens ook, dat Djinn's deze rotsen en putten zouden hebben behouwen en dat er zoo zelfs 150 putten rondom de moskee zouden zijn geweest.

Ook heb ik nog een bezoek gebracht aan de overblijfselen van de *Kota Woena*, die veel grooter is opgezet dan de *Kota Wolio*, hoewel er veel minder van over is. Ook de *Kota Tiworo* is zeer vervallen. De „moskee” aldaar bijv. is weinig meer dan een primitieve langgar. Wij zagen nog een klein kanon, dat ongeveer een maand tevoren uit de rivier vlak bij de *Kota Tiworo* was opgehaald.” (40. IV)

Tukang-Besi-eilanden.

Tijdens de bovenvermelde reis naar deze eilandengroep in November 1939 woont Van den Berg op Wantji (Wanse) besprekingen bij van de controleur van Buton en de T.-B.-eilanden met de dorpsfunctionarissen van verschillende kampongs over de adatgebruiken betreffende de zgn. dorpstuchtrechtspraak. „In het algemeen schijnt een dergelijke rechtspraak vroeger wel in zekere mate te hebben bestaan, doch thans nog slechts in zeer beperkten zin te worden uitgeoefend — althans naar men beweerde. De omstandigheid, dat de Sultan en andere hoogwaardigheidsbekleeders ons op deze tournee vergezelden, werkte er niet toe mee, om de dorpsfunctionarissen ronduit hun meening te laten zeggen over de mate, waarin rechtgesproken wordt (en werd) buiten de landsgrooten om.”

Op het eiland Kahedupa toont men de bezoekers den eersten avond van hun verblijf aldaar de *lariangi*-dans en de *honari*-dans.

„Over den *lariangi*-dans heb ik in den loop van den volgende dag eenige nadere gegevens verzameld. Eenige bijzonderheden van meer litteraire aard zullen mij nog toegezonden worden. Mogelijk leent het geheel zich tot een korte uiteenzetting in ander verband.

Het *honari* is een zeer langzame dans, die gedanst wordt door telkens twee meisjes, gekleed in fraaie sarongs, en „badjoe tipis” over de onderkleeren. De dans wordt begeleid door muziek (1 gong en 1 *gëndang*) en reciet (in de taal van Kahedoepa), door mannen uitgevoerd. Bij den dans wordt een slendang gebruikt, die gemanupuleerd wordt ongeveer zooals ik beschreef in mijn vroeger verslag over het feest in Lawele. —

In aansluiting hierop kan vermeld worden, dat een variant van dezen dans voorkomt op Tomia, en wel *honari ambo* of liever: *manari ambo*. Hierbij wordt de Ambonsche gewoonte gevolgd om met een zakdoek tijdens den dans wuivende bewegingen te maken, terwijl ook de kleding daarmede overeenstemt: sarong en kabaja. Het is gewoonte, dat de meisjes, die gedanst hebben, naar iemand uit het publiek toegaan en hem de zakdoek overreiken, die dan met een gift in geld wordt terugverwacht.

Den volgende avond werd door eenige kleine meisjes het *kennta-kennta* vertoond. Dit is een meisjesspel, of misschien kan men beter zeggen: meisjesdans; waarbij de deelnemende meisjes onder begeleiding van gongs en een gendang „Wadjo-prauwtjes” spelen¹⁰). De naam *kennta-kennta* is afgeleid van *kennta*, dat in de taal van Kahedoepea „visch” beteekent, en letterlijker zou men het dan ook kunnen weergeven met „vischje spelen”. Zij beelden een prauwvaart van Wadjo's op de visvangst uit, en onder den dans wordt dan ook niet gezongen, maar op lawaaiigen toon gesproken in een niet al te zuiver Maleisch, waar bovendien — naar men mij uitlegde — ook Wadjo-woorden in voorkomen. De hoofdschotel van dit spel vormt de uitbeelding van de vangst van een visch, in welke rol een meisje optreedt, dat in iedere hand een visch heeft, van celluloid gemaakt. De „bemanning” bestaat uit een *Poenggawa*, die gewapend is met een vischspeer (Kah. *sarāmpa*), een meisje met een mes, een met een doek, een met een bakje om te hoozen, en een *Djoeroemoedi*, die een dajoeng in haar hand houdt. In deze volgorde staan zij ook achter elkaar, als de dans begint, terwijl het vischje naast deze rij staat. De dans is een voetbeweging op de plaats: men zou het een wisselsprong kunnen noemen. Eerst staat de linkervoet voor en de rechter achter, welke stand gewisseld wordt met een sprongetje, zoodat daarna dus de rechtervoet voor staat en de linker achter. Het meisje met de hoos, en de *djoeroemoedi* voeren op de maat de vereischte bewegingen uit, terwijl het vischje de visschen heen en weer beweegt. De meisjes zijn keurig uitgedost (hebben bijv. een *songko*¹¹) — Mal. *songkok* — op), en hun attributen zijn veelal

¹⁰) Wadjo is hier kennelijk de plaatselijke aanduiding voor de Badjo's, het in de Oostelijke archipel, van de Filippijnen tot aan de kleine Soendaeilanden, langs de kusten aangetroffen vissersvolk. Bij de Boeginezen heten zij Badjo, bij de Makassaren Bajo of Turidje'ne'; zij zelf noemen zich Sama. Men verwarre deze naam niet met Wadjo', het Boeginese landschap, waaruit velen o.a. naar Oost-Borneo zijn uitgezwermd. (C.)

¹¹) Mak. Boeg. *songko*', het bekende gevlochten hoofddekse van mannen in Zuid-Celebes. (C.)

aardig versierd. Opmerkelijk is het lawaaiige karakter van dit spel, dat overigens juist daardoor — naar men mij verklaarde — een goede nabootsing is van een prauw met Wadjo's.

De *Poenggawa* spreekt den *Djoeroemoedi* toe, dat ze naar Samarinda (een ander maal: naar Makassar, „*Djoepanda*”¹²⁾) zullen gaan, dat hij goed op den wind moet letten, en goed moet sturen. Na verschillende uitweidingen gaan ze dan over tot de uitbeelding van de vangst van het Vischje. De *Poenggawa* ziet de visch, die nu opgejaagd zal worden. Het Vischje gaat thans, zich in den bovenbedoelden wisselsprong steeds voortbewegende, rondom de rij der „bemanningen” leden dansen. Al gauw treedt ook de *Poenggawa* uit de rij, evenals het achter haar staande meisje met het mes. Zij beiden draaien ook in dien wisselsprong om de overgeblevenen in de rij heen. Nu en dan steekt de *Poenggawa* naar het Vischje, doch in het eerst mist zij steeds. Een vaste trek in het spel is ook, dat de *Poenggawa* haar voet wondt aan een doorn, en dat de *Djoeroemoedi* obaat voor haar moet halen. Tenslotte wordt het Vischje geraakt, als blijkt waarvan zij mank gaat lopen. Als ook het meisje met het mes haar treft gaat zij al manker lopen, totdat zij tenslotte neervalt, en daarmee den dood van de visch uitbeeldt. Door het meisje met de doek wordt zij dan toegedekt. En eigenlijk schijnt het spel hiermee afgelopen te zijn. Dikwijls wordt echter de visch gestolen — het Vischje door een toeschouwer even meegenomen —, waarover dan onder de „bemanning” ruzie ontstaat. Ook een scène van verkoop bij opbod wordt dikwijls toegevoegd.” (39. IV)

Rumbia en Polea (Z.O. Celebes).

Over in deze streken bijgewoonde dansen zegt Van den Berg: „In de avonduren werd in de Moronene-kampongs veelal de *loelo*-dans gedaan. Dit is een dans, die in een grooten kring door mannen en vrouwen wordt uitgevoerd. Vroeger is het nooit gewoonte geweest, dat er een *moloelo*-avond georganiseerd werd bij de komst van een Bestuursambtenaar; pas onder den vorigen Controleur is daarmee een begin gemaakt, nadat op de Pasar Malam ter gelegenheid van de aanstelling van den tegenwoordigen Sultan die dansen waren vertoond. Vroeger werd er alleen gedanst, wanneer men het trouwfeest gevierd had (Mor.: *ndo³oea*), of ook wel wanneer men daartoe een gelofte had afgelegd (Mor.: *mowea nganga*), zooals bijv. na het herstel van een

¹²⁾ Mak. Djumpangang (uit Udjung pandang), Boeg. Djupppandang; in Maleise stukken uit de Compagniestijd dikwijls Udjungpandan. (C.)

zware ziekte. Ook kon men na het oogstfeest dergelijke dansavonden organiseren, om blijk te geven van vreugde over een goeden oogst, enz.

Bovendien is tegenwoordig de gewoonte uit Kendari ingevoerd dat hooge bezoekers — en daar valt dan iedere Blanda onder! — door twee juffers gehaald, en in den kring der dansenden binnengeleid worden. Ook deze gewoonte dateert pas van 1938. Oorspronkelijk mag elke toeschouwer uit eigen beweging in den kring mee gaan doen, waar hij maar wil, zoodat ook reeds in vroeger tijden steeds een bonte rij werd gevormd, en er niet door de beide sexen in afzonderlijke rijen werd gedanst, zooals ik wel eens hoorde beweren.

De dansenden houden elkaar bij de hand vast, waarbij de vingers dooreengestrengeld worden, terwijl de vrouwen hun handen boven, en de mannen hun handen beneden dienen te houden. Gedurende den geheelen duur van den dans beweegt men de handen op de maat op en neer.

De *loelo*-dans is een stelsel van danspassen, waarin veel variatie gebracht kan worden. Iedere *loelo* en ook iedere pas heeft een naam. Er zijn onder meer de volgende *loelo*'s: *karoe manoe* („kippenpoot”), waarbij men met den voet krabbewegingen maakt als een kip, die naar voedsel zoekt; *leba*² waarbij men telkens passen maakt, terwijl men op dezelfde plaats blijft staan; *barisi boenga*, een verzameling van verschillende figuren; *nirwaeo*, waarbij men vaak schuifelpassen maakt; *nilako³ ako*, waarbij veel gewoon geloopt wordt.

In hoofdzaak kenmerkt zich de algemeene beweging van den dans door een draaien van den kring naar links (*pali soewaa*), gevolgd door twee maten „op de plaats marsch” (*leba*), en dit weer door een draaien naar rechts (*pali³ o*). Dit gedeelte komt onveranderd in elke *loelo* voor. Daarop volgt een gedeelte, waarin met vele figuren in allerlei variaties een weinig naar rechts gedraaid wordt. Eenige namen van die figuren of passen volgen hier: *karesio* = krabben met den voet als een kip (zie boven), *soesoeka boengkoe* = achteruit loopen, *balolaa* = de voet opheffen en voor zich uittrappen, *pinda*², d.i. den hiel op den grond houdende, telkens met de teenen op den grond klappen, *nilotoe* = met een eenigszins doorgebogen rechterknie passen doen, *leba* (zie boven), en *waeo* = met schuifelpassen loopen.

Het resultaat van de totale beweging is, dat men heen en weer dansende toch naar rechts in een cirkel ronddraait.

De lengte van een éénmaal uitgevoerde *loelo* is door zijn gevarieerde samenstelling verschillend, maar duurt gemiddeld $\pm \frac{1}{2}$ minuut. Dit wordt dan tot in den treure herhaald. Zoo heb ik ze op een avond eens

bijna twee uur achtereen één bepaalde *loelo* zien uitvoeren, een een-tonigheid, die ons, ongedurigen Europeanen, al heel gauw verveelt.

Men kan er een sport van maken, om een bepaalde *loelo* te leeren, maar kent men die eenmaal, dan is de aardigheid er weldra af. Sommige van deze dansen zijn zeer ingewikkeld, zoodat het heel wat oefening vereischt, alvorens men ze feilloos kan uitvoeren.

Het orkest bestaat soms alleen uit een *ganda*, een trom, die eenigszins afwijkt van het gewone model gendang, welk instrument daar *doemba* wordt genoemd. De *ganda* wordt met twee bamboestokjes op één kant geslagen, terwijl men de trom overeind voor zich heeft staan. Dit kleine „orkest” wordt speciaal bij het *mowea nganga* (zie boven) gebruikt.

Meestal wordt het orkest uitgebreid met één of twee gongs, die men ophangt, en ook wel met *ndingi*² (Wolio: *ndengoe*², drie liggende, kleine gongs), terwijl ook de *doemba* (d.i. de gewone gendang) nog al eens gebruikt wordt.

Het tempo van den dans is in het begin vrij langzaam; het is vooral duidelijk waar te nemen door den regelmatigigen slag op de zwaarste gong, dien men ongeveer om de seconde hoort. In die seconde worden dan hoogstens twee passen gedaan. De handen worden steeds twee maal per seconde op en neer bewogen. Heeft men den dans eenmaal reeds geruimen tijd uitgevoerd, dan wordt het tempo versneld.

Bij een werkelijk adatfeest gaat men door met *moloelo* tot het aanbreken van den dag, waarbij dan het rusten, of het varieeren van den *loelo*-dans overgelaten wordt aan degene, die als leider optreedt. Dit leiderschap is niet een officieele functie, maar kan door kundigheid verkregen worden.

In de Boegineesche kampongs zagen we telkens weer voorstellingen van pentjak-dansen, soms met, doch meestal zonder stokken.

Ook hebben we op een avond in een Moronene-kampong (³Ewolangka) het „kuitslaan” zien uitvoeren, uitgevoerd door twee partijen, elk van twee man. Het waren volwassenen, die dit spel deden. Wanneer de beide partijen bestaan uit slechts één man, dan heet het bij de Moronenen *mebiti sipatoengga*; omvat elke partij twee man, dan heet het *mebiti mompe³ oroe³ oroea*, terwijl men het bij partijen van drie man *mebiti barangka* noemt. Oorspronkelijk gaat men door tot een van de partijen het niet meer vol kan houden van pijn, doch bij de demonstratie, die wij meemaakten, was er afgesproken, dat elke partij driemaal zou mogen trappen. (Vergel. Dr. A. C. Kruijt, Cult. Indië, II, p. 1).

Het mementjak, een dans van groote sierlijkheid, ongelooflijke vlugheid en verwonderlijke behendigheid, staat in onze waardeering wel heel

ver boven het kuitslaan, waarbij het ondergaan en het toebrengen van zeer harde slagen met het onderbeen nòch sierlijkheid, nòch vlugheid, en slechts weinig behendigheid vereischen." (40. III)

Advies over indeling der landaarden.

Over de indeling der landaarden in het Sultanaat Buton brengt Van den Berg in 1938 advies uit: „In antwoord op het verzoek der Commissie voor de Volkstelling 1940 inzake de samenstelling der landaardenlijsten werden twee brieven geschreven, waarvan de inhoud in het kort hierop neerkwam, dat het aanbeveling verdiende, *hetzij* „Bewoners van Boetongroep” als hoofdgroep op te nemen, en deze onder te verdeelen in de volgende detailgroepen: Bewoners eiland Boeton, Moenaneezen, Moronenen, Kobaenaneezen en bewoners Toekang-Besi-eilanden, *hetzij* deze onderverdeeling te doen fungeeren op de gedetailleerde lijst onder „Overige landaarden Zuid-Celebes”, wanneer om een of andere reden niet kan worden overgegaan tot uitbreiding van het aantal hoofdgroepen. Ook werd opgemerkt, dat het wellicht overweging verdiende, om de lijsten aan een nauwkeurig vergelijkend onderzoek te onderwerpen, opdat inconsequenties in indeeling zoowel als in spelling — waarvan verschillende voorbeelden werden gegeven — zooveel mogelijk zouden kunnen worden vermeden” (38. III).

In October 1938 zond Van den Berg een collectietje ethnografica aan het in een der gebouwen van het Fort Rotterdam te Makassar gevestigde museum; met de gehele inventaris van dit museum zijn ook deze voorwerpen verloren gegaan. Een lijstje dezer ethnografica met de Wolio-benamingen — een uittreksel uit het bewaard gebleven inventarisboek — is opgenomen in de handschriften-verzameling van het Kon. Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde:

Contact met vakgenoten werd door Van den Berg zeer op prijs gesteld. Tweemaal, in October 1937 en in Mei 1939 kwam hij over naar Makassar tot bijwoning van de aldaar gehouden conferenties van beoefenaren van de taal-, land- en volkenkunde en het adatrecht van Indonesië; van de vergaderingen maakte hij de notulen (zie TBG 80, 1940, p. 295).

Naar aanleiding van Dr Esser's bezoek aan Buton in Maart 1941 schrijft hij: „Begin Maart vertoefde Dr Esser gedurende 6 dagen op Boeton. Deze gelegenheid werd dankbaar benut om samen oplossingen

te zoeken voor allerlei grammaticale eigenaardigheden. In sommige gevallen kon eenig licht verspreid worden. Dergelijke besprekingen zouden eigenlijk veel meer moeten plaats hebben; zij werpen voor de betrokkenen veel nut af: door de kennismaking met het gebruik van allerlei vormen in andere talen dan die welke het directe studieobject uitmaken, kan men dikwijls een beter inzicht verkrijgen in eigen problemen. Regelmatig persoonlijk contact tusschen de taalambtenaren blijft m.i. dan ook een desideratum, waarvan het niet te onderschatten nut ruimschoots opweegt tegen de onvermijdelijk daaraan verbonden kosten." (41. I)

Weinige maanden nadat Van den Berg in zijn verslag voor nauwe samenwerking der vakgenoten had gepleit, werd door het uitbreken van de oorlog alle researchwerk verstoord. In de hierop volgende periode van beproevingen en leed werd ook de kleine groep van hen, die zich met de studie van Indonesische talen en culturen bezig hielden, zeer geteisterd. Van de in deze jaren overleden taalambtenaren was Van den Berg de eerste, die als slachtoffer van het oorlogsgeweld viel.

Het was een vrijwel onontgonnen gebied, waarop Van den Berg met grote toewijding heeft gearbeid. Hij heeft aangetoond, welk een overvloed van rijk geschakeerd linguïstisch en ethnografisch materiaal in de Buton-archipel verzameld kan worden. Moge hetgeen hij daarover heeft medegedeeld stimuleren tot voortzetting van zijn werk¹²⁾ op een terrein van onderzoek, waaraan de naam Van den Berg steeds met ere verbonden zal blijven.

¹²⁾ In 1952 publiceerde Dr J. C. Anceaux als vrucht van beoefening van het Wolio hier te lande met hulp en voorlichting van de toentertijd in Nederland verblijvende zoon van de Sultan van Buton de heer La Ode Manarfa en diens echtgenote Wa Ode Dawia, een proefschrift getiteld: „The Wolio language”, waarin met toevoeging van een aantal teksten een beschrijving van deze taal wordt gegeven.